УДК 94(477+438)“1654/1655”:355.01

Ярослав Федорук
(Київ)

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКА ВІЙНА В ПОЛІТИЦІ КРИМСЬКОГО ХАНСТВА, РОСІЇ І ПРИДУНАЙСЬКИХ КНЯЗІВСТВ (КІНЕЦЬ 1654 – ПОЧАТОК 1655 РОКІВ)

У статті досліджуються політичні плани правителів, які були задіяні до Охматівської кампанії. Польський король Ян Казимир хотів зміцнити свою владу в міжнародних відносинах, отримавши перемогу в цій війні. Однак коронна армія і татарські орди не змогли перемогти українських козаків і московські війська у битві під Охматовом (29-31 січня 1655 р.). Унаслідок цих подій Річ Посполита позбулася багатьох своїх впливів у європейській дипломатії.

Ключові слова: *військова кампанія, Охматів, козаки, Хмельницький, Кримське ханство, Московська держава, польський король, Молдавія, Семигородське князівство.*

Переяславська рада 1654 р. і залучення Московської держави до війни з Польщею докорінно змінили міжнародну ситуацію у Центрально-Східній Європі. Дипломатична боротьба України і Речі Посполитої за союзників, насамперед за Кримське ханство і придунайські країни, стала основним змістом міжнародної політики цього регіону у 1654 р. Московська держава, вдовольнивши свої перші прагнення щодо завоювання Смоленська і значних територій Великого князівства Литовського, восени 1654 р. звернула, врешті, увагу на плани Війська Запорозького здійснити похід на Львів.

На кінець осені 1654 р. у Центрально-Східній Європі відбулося остаточне перегрупування сил: з одного боку, Україна і Московська держава, з іншого – Річ Посполита, Крим, придунайські країни за підтримки Османської імперії. З-поміж основних учасників цих подій залишалися незалученими наразі Швеція, яка перебувала у невизначеності щодо напрямку нової війни за панування на Балтиці, Габсбурзька імперія, а також Бранденбург, Англія, Голландія, Данія та інші країни.

Політика Криму перед Охматівською битвою

Для Речі Посполитої та її союзників слабкою ланкою у цій міжнародній системі було непевне становище Криму з огляду на опозицію окремих мурз до нового хана та його антиукраїнської політики. Відомостей про це збереглося дуже мало, оскільки переговори Хмельницького з кримськими мурзами восени 1654 р. – після того, як новий хан задекларував свою прихильність полякам і виступив з військами проти України, – велися таємно. Про них, однак, можемо судити з відголосків пізніших подій, зокрема тих, що стосуються тактики і стратегії татар під час підготовки військової кампанії і самої битви, що відбулася під Охматовом 29-31 січня 1655 р.

Насамперед виділяється той факт, що татари всіма способами намагалися стримати польські війська від початку військових

© Ярослав Федорук, 2011

операцій без їхньої участі. Хан Мегмед Ґірей IV писав про це до Яна Казимира у жовтні 1654 р., і поляки під впливом таких заяв прийняли рішення не починати нову війну без орди[1]. Посол від кримського Менглі Ґірея султана, який очолював татарське військо, відправлене на з'єднання з великим коронним гетьманом Станіславом Потоцьким, також говорив про це у польському таборі у грудні 1654 р.[2] Окрім розрахунків на звичайну здобич, яку татари повинні були отримати з цієї війни, у таких наполегливих заявах простежується бажання Криму вплинути на політику Війська Запорозького, щоб відірвати козаків від Москви. Підданство України Олексієві Михайловичу все ще залишалося головною проблемою Кримського ханства у східноєвропейській політиці. З цього, крім іншого, випливали ті непорозуміння у внутрішніх відносинах між кримськими мурзами, з якими хан мусив рахуватися протягом усіх років після того, як він вступив на престол восени 1654 р.

Загальна скерованість проти Москви залишалася основною метою зовнішньої політики Кримського ханства у 1655 р. Однак застосувати ці теоретичні постулати на практиці було майже неможливо. Однією з причин цього була, властиво, позиція України.

З аналізу тогочасної політики Криму відомо, що кримський хан і його дорадники восени 1654 р. покладали особливі надії на організацію великого походу на Москву. У той час з Бахчисараю було відправлено три посольства до Швеції, Данії та Австрії з метою організації широкої коаліції проти Росії[3]. Татарський посол, згаданий у "Театрі Європи", який прибув до Польщі у грудні 1654 р., заявляв про 50000 татар, що мають бути під Шаргородом. За ними, мовляв, ідуть всі татарські орди, аби виступити походом на Москву, на що нібито вже є розпорядження та вказівки з Османської імперії[4].

На початку 1655 р. такі настрої ще зберігалися у татарському суспільстві і вони були досить сильними, щоб Мегмед Ґірей IV ними легковажив. У перших днях січня 1655 р. це було видно з заяв опозиційного до хана Камамбета-мурзи, висловлених коронному гетьманові під час зустрічі татар з польською армією, коли обговорювалися дальші плани спільних дій. Під час цих дискусій мурзи намагалися переконати польських реґіментарів не винищувати козаків до ґрунту, а переконати їх відірватися від московського царя і спільними силами виступити в похід проти нього[5]. Загалом, історики вже давно помітили, що у середовищі татар не було єдиної позиції стосовно політики Криму у відносинах з Річчю Посполитою та Україною, з іншого боку одностайність спостерігалася у спрямованості проти Москви[6].

У Росії такі тенденції у політиці Криму викликали стурбованість. З того часу, як новий хан вступив на бахчисарайський престол, з Криму лунали претензії до Москви за кривди, що їх московська влада завдавала мусульманським народам Росії, закриваючи мечеті, мусульманські школи і насильно навертаючи людей до християнства[7]. Хоч восени і в грудні 1654 р. було видно, що татарські орди виступають зі своїми військами на допомогу полякам проти України, однак у Росії не могли відкидати можливостей також і нападу татар на її територію. Не допомагали в цьому

здійснені напередодні формальні запевнення Мегмеда Ґірея для московських послів Сидора Ладиженського та Олексія Огаркова присягою на корані з шерстною грамотою і його посольство до Москви з повідомленням про сходження на престол[8]. У договорі від 1 грудня 1654 р., який підтверджувався новим ханом з польським королем, недвозначно говорилося, щоб із московським царем не укладати мирної угоди, і далі: "[...] Казань і Астрахань, і Терек, і Тура, що підпорядковані Москві, і в цій державі скільки не є татарського і ногайського народу, Ви, брат Наш, і князі польські не повинні бути проти того, щоб вони стали Нашими"[9].

Мегмед Ґірей дійсно не мав таких сил, щоб без належної підготовки, у т.ч. й дипломатичної, розпочати таку велику кампанію з грандіозними планами визволення мусульманських народів Росії. Відправляючи татарське посольство з Бахчисараю до Москви з повідомленням про своє сходження на престол, хан давав зрозуміти, що офіційна політика Криму наразі є толерантною до Росії, а союз із поляками скеровується лише проти Війська Запорозького.

Зважаючи на всі ці непевні обставини з боку Криму, російські воєводи, які мали вирушити до Богдана Хмельницького для участі в новій кампанії, не поспішили через небезпеку татарського вторгнення в Росію[10]. Сам Олексій Михайлович дуже довго не видавав свого наказу про такий виступ. Для українського гетьмана подібне зволікання під час активних польських приготувань, переміщення коронних військ, перших сутичок коронної армії з козаками і нападів татарських орд на міста в листопаді 1654 р., було вкрай загрозливим[11].

У січні 1655 р., у час, коли татарські війська вже були вирушили в Україну, Богдан Хмельницький знову звертався до Олексія Михайловича із закликом, щоб той видав наказ донським козакам нападати на Крим. З таким самим завданням гетьман відправив на Дон сотника Лукіяна Сухиню[12].

У цей час, з кінця 1654 – початку 1655 рр., в Астрахані велися переговори про підданство калмиків російському цареві і про їхню спільну з донцями участь у війні з кримським ханом[13]. У лютому 1655 р. калмицькі тайші здійснили присягу на підданство цареві. А в березні тривали переговори між калмиками та донськими послами на предмет спільних військових дій[14]. І хоч окремі локальні акції калмиків скеровувалися проти улусів на Північному Кавказі (наприклад, проти касайських мурз, що кочували коло Терека, як доносили Хмельницькому донські посли[15]), однак вони не поспішали відправляти свої загони проти хана, відмовляючи російським військам у спільних діях у 1655-1656 рр.[16]

Крім того, восени 1654 р. через Дунай почало переправлятися турецьке військо на чолі з сілістрійським намісником Сіяуш-пашею, про що у листопаді Хмельницький повідомляв Олексія Михайловича і московських послів Тургеньєва і Портомоїнова, які приїхали до нього[17]. Небезпека спустошення володінь сілістрійського намісника донськими та запорозькими козаками, як видається, була однією з головних причин, через які Сіяуш-паша все ж вирішив утриматися від надання допомоги польсько-татарським військам на початку 1655 р.

Такі заходи українського гетьмана, донських і московських урядовців були досить ефективними у протидії кримському ханові, який у складних умовах внутрішнього життя ханства і зміни його зовнішньополітичного курсу почувався на своєму престолі ще надто невпевнено. Загроза нападу на Кримське ханство видавалася в Бахчисараї цілком реальною і потрібно було тримати напоготові значні сили. Цим, мабуть, пояснюється те, що татарське військо, яке вирушало в Україну для участі у війні з козаками, було поділене на дві частини. Причому друга з них на чолі з калґою-султаном, мала прибути лише на весну.

Стратегічні плани коронного війська

У жовтні – грудні 1654 р., сподіваючись на підтримку татар і придунайських країн, коронна армія почала наступ на козацьку Україну. Збираючи своє військо, польські гетьмани ставили перед собою головне завдання – опанувати територію за Південним Бугом, закріпитися на ній і готувати наступ за Дніпро. У жовтні польний коронний гетьман Станіслав Лянцкоронський вирушив з військом до Тернополя; наступного місяця він був уже під Баром, де чекав на татар. У той самий час великий коронний гетьман Станіслав Потоцький ще стояв табором у Підгайцях, звідки разом із військами, зібраними під Кам'янцем, виступив на з'єднання з польним гетьманом. Наприкінці листопада вони зійшлися під Шаргородом[18]. Далі польські війська мали з'єднатися з татарами і молдавськими, валаськими та семигородськими хоругвами і вирушили в напрямку Умань, Ставище[19]. Загін коронного обозного Стефана Чарнецького виступив на завоювання українських міст, з яких у листопаді-грудні найгучнішими були облога Буші і Брацлава, де загинув козацький осавул і наказний гетьман Василь Томиленко[20].

Таким чином, український гетьман опинився поки що наодинці перед силами польських реґіментарів. 7 (17) грудня 1654 р. на підставі свідчень полоненого Стияновича з хоругви Андрія Потоцького Хмельницький повідомляв воєводу Федора Бутурліна, що "[…] замисли обох лядських гетьманів такі: захопивши Брацлав і опанувавши все Забужжя, полки всі … постановити мають, а коли ріки стануть, тоді ляхи з татарами, з'єднавшись, мають далі в Україну йти і пустошити"[21].

У грудні 1654 р. Станіслав Потоцький зібрав нараду для обговорення подальших планів, зокрема, чи чекати на татарські війська, щоб спільними силами вдарити на Хмельницького, чи йти на Київ, а потім за Дніпро, як наказував король (сам Ян Казимир збирався вирушити на з'єднання з Янушем Радзивілом і наступати на Москву у Великому князівстві Литовському). Тим часом наближалися Ногайська та Буджацька орди, й у польському таборі вирішено було рушитися на Брацлав і далі на Умань. Це місто стало ключовим у всій кампанії і, як сам Потоцький пояснював Янові Казимиру, без нього було не можливо закріпитися в Забужжі й наступати далі[22].

У січні 1655 р. полонені козаки розповідали у польському таборі, що Хмельницький збирається рушити на захист Умані. З іншого боку, польські реґіментарі передбачали, що українські війська не

наважаться виступити проти з'єднаних польсько-татарських сил і відступлять до Дніпра, чекаючи на допомогу московських воєвод[23].

Надії на союз із татарами давали Янові Казимиру впевненість у тому, що Україну вдасться відірвати від Росії без посередницьких переговорів, що їх пропонували наприкінці 1654 – на початку 1655 рр. для замирення з Україною семигородський князь та молдавський воєвода, а з Росією – бранденбурзький курфюрст та австрійський імператор[24]. Причини, чому Річ Посполита не могла примиритися з Москвою, називав резидент австрійського імператора Фердинанда III при варшавському дворі Йоган Христофор Фраґштайн. Згідно з його донесенням від 11 січня 1655 р., московський цар забрав занадто багато міст від Речі Посполитої, щоб Ян Казимир міг надіятися на поступки з його боку. Крім того, зазначалося в цьому документі, умови взаємної присяги з татарами включали пункт, за яким одна сторона не може вести переговорів про мир з Москвою без іншої. Польсько-татарський союз, натомість, дає багато користі: поляки, писав Фраґштайн, відібрали вже від козаків Брацлавське воєводство, лишилося ще Київське і Чернігівське[25]. Цей договір з татарами був дуже важливий для Яна Казимира, оскільки він за багато років війни з козаками лише тепер міг укласти такий бажаний протягом всього цього часу союз. Без згоди татар, писав австрійський резидент в іншому донесенні, поляки не погоджуються вести будь-які переговори про мир з Москвою, хоч коли б і дійшло до таких переговорів, то іншого посередництва, крім австрійського, польський король не хоче приймати[26].

У грудні 1654 р. про успіхи коронної армії в Україні король і канцлер Стефан Корицінський повідомили послів і резидентів різних країн, що були у Варшаві[27]. Усе це дуже нагадувало політику Речі Посполитої 1653 р., коли польський король, покладаючи великі надії на свої успіхи у військовій кампанії, що тоді готувалася, у серпні відхилив посередницькі ініціативи Росії для примирення з козаками[28]. У 1654-1655 рр. Ян Казимир, повторюючи свої попередні помилки, розраховував, що успішна війна в Україні зможе зупинити просування російських військ у Литві[29]. Додаймо, що Ян Казимир у своїй зовнішній політиці покладав на цю кампанію такі великі надії, що навіть переговори зі шведським королем Карлом Ґуставом вів більше формально, ніж задля укладення надійного мирного договору (посольство Андрія Морштина до Стокгольма)[30].

Політичні розрахунки Богдана Хмельницького

Наприкінці 1654 р. для Хмельницького відкрилися можливості здійснити ті проекти, з якими він жив протягом усього року від Переяславської ради, – готувати похід на Львів, щоб захопити західноукраїнські землі. Щоправда, зимовий час для організації такого походу не був сприятливий, але цій обставині вже не можна було зарадити: польсько-татарський союз було вже укладено Мегмедом Ґіреєм, а польські гетьмани виступили вже в Україну. Отож підготовка до Охматівської кампанії з боку Богдана Хмельницького розвивалася спонтанно, більше під впливом ситуації, що склалася в міжнародних відносинах. Свої

плани, які у нього були наприкінці 1654 – на початку 1655 рр., він виклав московським послам Артамонові Матвєєву і піддячому Поршиніну, які мали у нього аудієнцію 6 (16) січня 1655 р. Згідно його слів, на весну, як тільки виросте трава, українські війська мали б іти на Старокостянтинів, звідти на Тернопіль, а з Тернополя просто на Львів. Кам'янець-Подільський, за цим планом, мав залишатися обіч цього походу. Проте з дороги можна було б послати до цього міста п'ять або шість тисяч війська для облоги, "[...] аби відомості з Кам'янця ніякої до турецького султана і до угорського, і до валаського не було". І якщо пощастить взяти Кам'янець, "[...] то не лише буде полякам страшно, – казав він, – але й турецькому султанові буде велика шкода". Як тільки в Семигороді та Молдавії побачать велике військо коло їхніх кордонів, то вони почнуть допомагати московському цареві[31].

Таким чином, узимку 1654-1655 рр. Хмельницький не думав про організацію походу цілої армії в Галичину раніше, ніж на весну, однак наступ коронної армії на Умань змушував його до активних військових дій. Гетьман мав намір вирушити походом назустріч польському військові і вдарити на польських гетьманів ще до того, як вони з'єднаються з татарськими ордами. Такі розрахунки були цілком логічними одразу з кількох причин: по-перше, розбити окремо поляків і орду було набагато простіше, ніж вступати в бій з великими об'єднаними польсько-татарськими силами; по-друге, перемігши коронну армію, український гетьман міг розраховувати, що татари без союзників не виступлять самостійно проти українсько-російських військ і з ними легше можна буде вести переговори.

Однак на заваді здійснення цього плану стала позиція московського царя і воєвод, які не поспішали об'єднуватися з Військом Запорозьким. Листи Богдана Хмельницького до Олексія Михайловича з вимогами писати до Василя Шереметьєва та інших воєвод про швидкий прихід в Україну, як і листи до самого Шереметьєва і Федора Бутурліна, залишалися без відповіді[32]. Незважаючи на це, заклики Хмельницького пришвидшити виступ московського війська були дуже наполегливими. Кримські татари, писав він до воєводи Шереметьєва у грудні 1654 р., не підуть походом на Росію, бо всі свої сили в той час готували проти Війська Запорозького. Якщо ж поляки опанують Забужжя, зазначалося далі в цьому листі, то це викличе багато труднощів для України і самого царя[33]. Зволікати було вкрай загрозливо – польська армія у той час уже пустошила Брацлавщину, а орда була в дорозі. Вдаючись до крайніх заходів, український гетьман повідомляв Олексія Михайловича, що збирався відкликати війська Івана Золотаренка з Білорусі, однак не робив цього без царського указу[34].

В історіографії можна натрапити на думку про те, нібито в планах українського гетьмана були розрахунки поділити об'єднану українсько-російську армію, відправивши воєвод проти коронних гетьманів у той час, коли козаки виступили б проти татарських орд і не допустили їхнього об'єднання з поляками[35]. Проте з цим навряд чи можна погодитися. Напад об'єднаними українсько-московськими силами спочатку на поля-

ків коло Брацлава, а потім на татар, які наближалися туди, для Хмельницького здавався виваженішим планом. Проте здійснити його було не можливо, оскільки цар дуже зволікав з наказами своїм воєводам щодо об'єднання з Військом Запорозьким.

Становище Московської держави

Зустріч українських військ з московськими полками відбулася лише 13 (23) січня. Було це занадто пізно, оскільки коронні війська, як сам гетьман писав цареві, об'єдналися перед тим з ордою[36]. Татар, щоправда, до поляків прийшло не так багато, як гадали в українському таборі, однак головні сили Кримського ханства мали надійти пізніше. Об'єднана українсько-московська армія вирушила до Умані, де польсько-татарське військо брало в облогу це важливе стратегічне місто.

Те, що Москва зволікала з наданням військ Україні і, зрештою, надіслала набагато меншу їхню кількість, ніж можна було сподіватися[37], також має своє пояснення. Попри те, що в Росії, як зазначалося, відчували небезпеку з боку кримських татар і передбачали вторгнення орд, все ж головне зацікавлення царя у війні й надалі залишалося у Великому князівстві Литовському. Після захоплення Смоленська головною програмою, до якої прагнули московські політики, було захоплення Мінська і дальший наступ на Вільно. Одночасне завоювання Москвою Варшави і Кракова, згідно з цими планами, мало встановити повне панування Олексія Михайловича над всією Річчю Посполитою[38]. Стратегічний план воєнної кампанії у 1655 р. вироблявся московським царем саме з цієї перспективи – захоплення Великого князівства Литовського і Корони Польської. Однак через те, що на півночі Європи новий шведський король Карл X Ґустав починав масштабні військові приготування, московський уряд сам залишався у великій невизначеності, оскільки одним із імовірних напрямків шведського наступу розглядалася саме Росія. Крім того, напад шведів і на Річ Посполиту також не міг залишити Олексія Михайловича нейтральним. Істориками вже підкреслювалося, що політика Карла X досить відчутно впливала на вироблення планів московського царя у 1655 р.[39]

Ще з вересня 1654 р., як уже згадувалося, коли завоювання у Литві мали великий успіх, московський уряд поступово змінював свою тактику, видаючи Хмельницькому розпорядження рушитися з усім військом на польські міста. Російські посли в Україні радили Хмельницькому здійснити наступ у Корону через Луцьк і далі, мабуть, до Любліна[40]. До кінця 1654 р. плани щодо вторгнення українсько-російських сил в етнічні землі Корони Польської набирали в Москві нових інтерпретацій залежно від того, яку політику мав обрати шведський король[41].

Придунайські князівства

Під впливом обставин, що склалися у придунайських країнах у їхніх відносинах з Україною, Москвою, Османською імперією, Кримом та іншими державами, не такою чіткою щодо Речі Посполитої, як у татар, була позиція у молдавського господаря. Вимушені переговори про підданство Стефана Ґеорґіци Олексію

Михайловичу, які велися у 1654 р. за висловом одного грека - лише зі страху[42], завершилися запевненням молдавського господаря у щирості його дружби з Військом Запорозьким. Говорилося навіть про пропозиції Молдавії виступити посередником у конфлікті між козаками й поляками[43]. Цим кроком воєвода забезпечував своє князівство від імовірного наступу українсько-московських військ на Молдавію під час походу в Галичину і на Поділля.

Однак після вступу нового хана на престол і окреслення остаточного курсу ханства на війну з Україною, загроза татарського наступу і дипломатичний тиск з Криму та Речі Посполитої змушували Ґеорґіцу відмовитися від двозначної політики, яку він вів у пошуках безпечного місця для Молдавії у лабіринтах українсько-московських, польсько-татарських, османських та семигородських відносин. У жовтні – листопаді 1654 р. молдавський господар почав збирати, принаймні формально, свої війська на допомогу полякам і татарам у війні проти козаків[44]. Причому в польському таборі розраховували на досить велику кількість військ з Молдавії та Валахії – до 6000 чоловік[45].

Богдан Хмельницький мав різні новини про позицію Стефана Ґеорґіци у війні, що наближалася. 21 листопада (1 грудня) 1654 р. він писав до Олексія Михайловича, що "[...] хотя то лятцкое войско не вельми сильно, но с ними венгры, волохи, татаровя [...]"[46]. З іншого боку, у січні 1655 р. на переговорах з московським послом Матвєєвим гетьман свідчив, що він має "певну відомість", нібито молдавани, валахи й семигородці не допомагатимуть полякам[47].

Однак у самій Охматівській битві молдавські війська навряд чи брали участь. Виступивши на з'єднання з польсько-татарським військом у січні 1655 р.[48], молдавські реґіменти могли з'єдналися з коронною армією лише на початку лютого. Це видно, зокрема, з листування гетьмана Станіслава Потоцького і чернігівського воєводи Криштофа Тишкевича, який залишився з татарами пустошити Україну після Охматова. Наприкінці лютого у своєму листі Тишкевич подає кількість війська, яке прибуло від Ґеорґіци, – 21 хоругва[49].

Не виключено, що з огляду на антиукраїнські директиви, які Мегмед Ґірей IV отримав у Стамбулі під час сходження на свій престол, Стефан Ґеорґіца також мав якісь накази від султана про відправку військ на допомогу полякам. У кожному разі грек Фома Іванов згадував про молдавські та семигородські посольства до Стамбулу зі скаргами на воєводу Костянтина Щербана, який, нібито, відмовив був Стефанові долучити свої війська проти козаків[50].

Проте, навіть надсилаючи війська проти Війська Запорозького, Ґеорґіца не виявляв перед Хмельницьким відвертої ворожнечі, немовби демонструючи, що робить це під великим тиском. Так, наприклад, у січні 1655 р. український посол, який повертався з Семигороду через Молдавію, отримав від Ґеорґіци доброзичливий прийом. З валаським і молдавським воєводами цей посол домовлявся нібито про дружбу, а Ґеорґіца почав думати, як його відправити безпечно попри коронні війська, які на той час були в Україні. "Отож, тут виявляється явна зрада цих [придунайських] народів, завжди нестатечних до к. й. м-ті, пана н. милостивого, і Речі

Посполитої. А як жодна справа, що має поганий кінець, не може приховатися, так і виявляється хитрість того господаря молдавського", – писав подільський підстолій у листі від 29 січня 1655 р.[51].

З боку Семигородського князівства, політика Юрія II Ракоція з кінця 1654 – першої половини 1655 рр. вироблялася під знаком формування його нового курсу задля здобуття польської корони. У наукових дослідженнях іноді можна натрапити на твердження істориків, що саме з цього часу семигородський князь став на той шлях, який через два роки привів його до війни з Польщею[52]. Така позиція Ракоція у цей період пов'язується з початком мілітарного приготування Швеції до вторгнення в одну з країни Європи.

Агресивні плани Швеції, що почали розвиватися після коронації Карла X у червні 1654 р., відкривали багатьом європейським країнам нові перспективи для розвитку їхньої політики. Однак на межі 1654 і 1655 рр. плани здобуття польської корони виглядали для Ракоція дуже химерними. Він поки що обрав політику вичікування і невтручання під різними приводами, пропонуючи лише посередництво для замирення поляків з Хмельницьким. Історики іноді оцінюють, що така діяльність семигородського князя була помилковою[53], однак з цим не можна погодитися. З одного боку, Ракоцій відчував, що Європа стояла на порозі великих змін, і навесні 1655 р. Річ Посполита не була в найкращому стані сильної держави, яку слід було безумовно підтримати. З іншого, – поспішна декларація своєї ворожості польському королю мусила б перекинути Семигород до іншого табору, козацько-московського. Такий радикальний крок надзвичайно ускладнив би ситуацію у придунайському регіоні, спровокувавши проти Семигороду походи кримського хана, сілістрійського намісника та ін. Тому в цій ситуації найрозумніше для Ракоція було відтягувати час, маневруючи між козаками, поляками, Портою, Росією й татарами і чекаючи, проти кого розпочне війну Карл X Ґустав. У практичній площині така політика Семигороду знайшла своє вираження у формуванні нових взаємин з Хмельницьким, з яким було встановлено часті дипломатичні зв'язки[54]. Крім того, Юрій Ракоцій вирішив прозондувати ґрунт у політиці північноєвропейських протестантських країн, відправивши у грудні 1654 р. посольство Костянтина Шаума до Швеції, Голландії та Англії.

Стримана позиція Ракоція щодо польсько-української війни виявилася вже в тому, що, незважаючи на запевнення перед коронним урядом і татарами, восени 1654 р. семигородські війська так і не були відправлені для участі у військовій кампанії. Замість цього з боку семигородського князя лунали часті заклики до Яна Казимира прийняти його посередництво для переговорів з українським гетьманом, перед яким він намагався демонструвати свою лояльність. Це ми бачили, наприклад, з листа подільського підстолія від 29 січня 1655 р., який писав про доброзичливий прийом українського посольства в Семигороді[55].

Об'єднання татарського війська з коронним

Не можна сказати, що польсько-литовське суспільство з натхненням сприйняло вістки про союз коронної армії з татарами,

особливо після їхньої багаторічної боротьби проти Речі Посполитої в союзі з козаками. Ця осінньо-зимова кампанія була першою пробою нового союзу, і в коронному війську до Криму ставилися дуже скептично. Тим паче, що полякам були відомі непорозуміння в середовищі самих татар, частина з яких хотіла відірвати козаків від Москви не силою зброї, а посередницькими переговорами про примирення Богдана Хмельницького з Річчю Посполитою. І не лише опозиційні мурзи мали бажання підтримувати з козаками старий союз для розвитку спільної антимосковської політики Кримського ханства і Речі Посполитої. У договорі з Яном Казимиром про укладення польсько-татарської ліги від 1 грудня 1654 р. Мегмед Ґірей IV висловлював такі самі твердження: "І дніпровські козаки виразять свій жаль і розкаяння з приводу їхніх заяв, і від Москви вони відділяться, перейдуть на Наш бік, висловлять бажання служити і покірними будуть. Їм від Вас, брата нашого, і князів Ваших шкоди і збитку не буде [...]"[56]. Таку позицію татар, скеровану на організацію сил для війни з Москвою, підтримували Януш Радзивіл та його партія в Литві[57].

Реляція з польського табору з кінця листопада доносить вістки від польського посла Корицького з Буджаку, що орда під Рашковом хоче переправлятися і з'єднається з поляками десь за вісім тижнів[58]. 7 (17) грудня Хмельницький писав до Бутурліна, що під Сорокою стоїть кільканадцять тисяч орди, чекаючи, поки замерзне Дністер для переправи на лівий берег[59]. Невеликі загони татар у 150 чоловік прибули до об'єднаних коронних військ уже в першій декаді грудня 1654 р. Через декілька днів після цього до великого коронного гетьмана прибув посол від Менглі Ґірея султана з вістками, що до коронної армії наближаються більші татарські сили.

Татарські орди зійшлися з коронними гетьманами 1 (11) січня 1655 р., після чого гетьмани організували нараду з мурзами щодо подальших планів[60]. Тут виявилося, що татари не мали жодного бажання знищувати дощенту козаків, і вони переконували поляків, що їх краще використати проти Москви. На цій нараді було вирішено наступати на Умань, а далі – туди, де буде армія Хмельницького, не затримуючись коло захоплення міст. Невдовзі польсько-татарське військо взяло Умань в облогу, проте підкорити його не змогло. Після кількох невдалих штурмів коронні гетьмани вирушили назустріч українсько-московській армії, що наближалася до цього міста[61].

Таким чином, усупереч заходам Богдана Хмельницького об'єднання коронних військ з татарськими таки відбулося. У цей час український гетьман продовжував свої таємні взаємини з татарами. Фактичне командування ордами в цьому поході належало не малодосвідченому Менглі Ґіреєві (хоч він і був сином покійного Іслама Ґірея III), а ординським мурзам, з-поміж яких виділявся і давній соратник Хмельницького Камамбет-мурза. Це був один із тих діячів, на якого в Чигирині покладали великі надії під час переговорів 1654 р. про зовнішню політику ханства після смерті Іслама Ґірея III[62]. Історія таємних взаємин гетьмана з татарами під час Охматівської кампанії – це один з найцікавіших епізодів з усієї Хмельниччини. Можна, мабуть, стверджувати, що

ухиляння татар від активної участі у битві 29-31 січня 1655 р. стало однією з вирішальних причин того, що українська армія не зазнала поразки на Дрижиполі. Ці відносини зумовили те, що Військо Запорозьке вийшло з цієї кампанії, не втративши боєздатності для підготовки походу в Галичину.

У розпорядженні дослідників сьогодні занадто мало джерел, аби встановити точний механізм цих впливів гетьмана на татар, визначити умови взаємних зобов'язань, які брали на себе сторони під час переговорів, простежити плани ординських мурз тощо. На жаль, про це можна говорити лише на підставі досить опосередкованих відомостей, які ґрунтуються, переважно, на аналізі неясної, незрозумілої для польських сучасників, поведінки татарського війська у битві, яке, як зазначалося, ще перед її початком виступало проти повного розгрому козаків. Як знаємо з історії взаємин українського гетьмана з Кримом у 1654 р. Хмельницький взагалі дуже цінував свої старі зв'язки з татарами і використовував їх не лише в цьому епізоді, а й у подіях наступних років.

Підозри про те, що Хмельницький перекупив татарські війська, які з'єдналися з Потоцьким, були вже у коронних реґіментарів під час маршу з-під Умані проти об'єднаних українсько-московських військ. Гетьман, який пережив з цими непевними й мінливими союзниками Зборівську, Берестецьку і Жванецьку битви, знав їхні слабі місця. Отож в Охматівській кампанії він вдався до такої самої тактики, яку Ян Казимир застосовував перед тим на таємних переговорах з Ісламом Ґіреєм III та візиром Сефером Казиаґою. Уся поведінка татар під час цього походу була досить дивною. Це помітно було, наприклад, у випадку, коли вони вагалися, чи йти з поляками з-під Умані проти козаків, чи відступити назад і чекати на підкріплення калґи-султана, який уже був у дорозі[63]. Однак Хмельницький також і припускав, що татари в такий спосіб шукали привід, аби демонструвати перед Москвою, нібито через їхню позицію українсько-московське військо не було розгромлене під Охматовом. "Татарове естли бы имели до твоего царского величества послов своих посылать, отговариваючися, что с нами не воевалися, не верь им твое царское величество – изменники суть", – писав гетьман до Олексія Михайловича у березні 1655 р.[64]

Ще одна тема, крім таємних взаємин Хмельницького з ордами під час Охматівської кампанії, – спроби гетьмана впливати на настрої безпосередньо в польській армії. Цей бік української політики перших місяців 1655 р. майже не розроблений у науці. Річ у тім, що після самої битви у польській армії почалися великі дезертирства і, крім традиційної причини, пов'язаної з невиплатою грошей, реґіментарі називали ще й впливи Хмельницького. Одну з небагатьох відомостей про це зустрічаємо в польському обозовому щоденнику про події у проміжку між 1 і 15 квітня 1655 р. У записі за 12 квітня читаємо: "Багато польських військ дезертирують і зовсім розходяться внаслідок того, що вони не отримали жодної платні за працю, а також через нові конспірації козаків [...]"[65]. Про те, що війська розбігаються і самовільно покидають свої реґіменти, писав також польний гетьман Лянцкоронський до Яна

Казимира[66]. Однак тут дуже складно перевірити, наскільки далеко заходили впливи Хмельницького, і взагалі, чи вони були такими сильними, аби впливати на процес деморалізації коронної армії. Достовірних джерел про таку його політику збереглося дуже мало, що цілком пояснюється таємним характером переговорів[67]. Не виключено також, що на тлі українсько-татарських відносин, про які ширилося багато новин, навіть у тогочасних літературних творах[68], поляки згущували фарби і пояснювали складнощі свого становища, шукаючи причину в чужих впливах.

Оцінка Охматівської кампанії

У цій статті ми не ставимо за мету подати читачеві оцінку Охматівської кампанії в історіографії. Ця тема настільки об'ємна, що заслуговує окремого дослідження. Однак, вивчаючи літературу до предмету, можна робити узагальнюючий висновок, що історики оцінювали цю битву як у вузькій, так і в широкій перспективі.

Перший погляд полягає в тому, що битва під Охматовом не виявила переможця, оскільки жодна з армій не була розгромлена і не зазнала вирішальної поразки. А це, зі свого боку, не дало можливості жодній зі сторін нав'язати свої умови до примирення.

Проте в науковій літературі ця битва часто оцінювалася під кутом зору того, яке місце вона займала у планах Речі Посполитої і Війська Запорозького наприкінці 1654 – на початку 1655 рр. Аналізуючи плани Яна Казимира і коронних гетьманів (наступати на Київ, на Лівобережжя або, принаймні, опанувати Забужжя), ми бачимо, що Охматів звів нанівець усі ці польські максималістські проекти. Крім того, зазнали повного краху згадані вже надії Яна Казимира істотно покращити після перемоги у війні свої позиції у міжнародних відносинах, зокрема, зі Швецією і Росією. Охматівська битва засвідчила також край намірам короля зміцнити владу на фоні внутрішніх проблем польсько-литовського суспільства, де частина впливових урядовців і шляхти Корони Польської та Великого князівства Литовського були незадоволені його пануванням.

З цього видно, що успішна осінньо-зимова військова кампанія в Україні в тих умовах, в яких Річ Посполита опинилася на той час, була головним питанням для її успіхів у внутрішній політиці та міжнародних відносинах. Король і польські гетьмани припустилися фатальних помилок у розробленні тактичних планів перед початком кампанії, явно переоцінюючи як свої власні сили, так і значення союзу з Кримом. Після Охматівської битви Річ Посполита опинилася в ситуації, коли коротке затишшя весною і в першій половині літа 1655 р. змінилося такими буремними подіями, що підірвали самі підвалини устрою держави і змусили королівський двір тікати в еміґрацію в Сілезію: шведські завоювання у Короні й Литві, захоплення царем Вільна, наступ українсько-російського війська у Галичині тощо. Предтечею цієї катастрофи, звичайно, була Охматівська битва і повний занепад тих широких планів у відносинах з іншими країнами, успіх яких ставився у залежність від розгрому Богдана Хмельницького. Крім того, результат Охматівської битви засвідчив, що у січні 1655 р. коронні реґіментарі не змогли зламати оборону табору і взяти Хмельницького в по-

лон чи змусити козаків, як писалося у тогочасній польській епітафії, видати його задля власного порятунку під час облоги в полі[69].

З боку Війська Запорозького, як ми бачили, плани осінньо-зимової кампанії 1654-1655 рр. були значно скромнішими. Гетьман взагалі не прагнув якоїсь надмірної активності в організації зимового походу, що мав би саме в той час переламати багатолітнє українсько-польське протистояння. Навпаки, він доносив цареві, що, згідно з його наказом, після того, як ціле літо простояв зі своїм військом без діла, думає розпустити козацькі полки на зиму по домівках. Його дії у цій кампанії були викликані радше потребою готуватися до оборони від наступу польського війська.

У битві під Охматовом, крім того, Богдан Хмельницький отримав перший практичний досвід таємних зносин з татарськими ордами. Цих зносин він, звичайно, не облишив у майбутньому. Так, наприклад, на початку 1656 р. польський посол Ян Шумовський доносив з Криму, що гетьман впливає на хана через тих мурз, які раніше були близькими до покійного Іслама Ґірея і разом з ним визначали напрямки українсько-татарського союзу[70].

За березень 1655 р. збереглося чимало відомостей про критичний стан, в якому опинилася армія Речі Посполитої після Охматівської битви. Головний учасник війни з польського боку коронний гетьман Станіслав Потоцький у листі до короля за той час визнавав, що в результаті цієї битви держава опинилася у вкрай важкому становищі. Згідно з його листом, коронні війська були надзвичайно ослаблені, особливо в піхоті. І якщо козаки здійснили б наступ стотисячним військом, писав Потоцький, то коронна армія, виставивши на противагу їм найбільше тридцятитисячну армію, може не витримати цього натиску[71]. 19 березня про критичний стан коронної армії після Охматова писав також Криштоф Тишкевич до Януша Радзивіла. У цьому документі зазначалося, що виснажені в битві коронні війська вже не скоро зможуть зібратися для нової війни[72]. Таку саму оцінку знаходимо й у Богдана Хмельницького, який 26 лютого (8 березня) писав про втрату коронною армією всієї піхоти[73]. Події у битві під Городком у вересні 1655 р., коли Станіслав Потоцький був розгромлений військами Богдана Хмельницького, засвідчили, що весною того року великий коронний гетьман мав серйозні підстави передчувати близьку біду.

Цей аналіз політичних здобутків і втрат Речі Посполитої та Війська Запорозького в Охматівській битві засвідчує, на нашу думку, що коронні війська програли цілу кампанію, що тривала з кінця жовтня 1654 р. до початку лютого н. ст. 1655 р. Стратегічні цілі, що їх ставили перед собою польські політики, не були досягнуті. Навпаки, наслідком цієї війни для Яна Казимира став той факт, що його армія не тільки не змогла продовжувати наступ в Україні, а й не мала можливості належно підготуватися для відсічі своїм ворогам. Окрім самого Хмельницького, тут маються на увазі, насамперед, Росія і Швеція.

* * *

Підсумовуючи, ми можемо побачити, яку мету ставили перед собою різні правителі в українсько-польській війні, що ввійшла в історію як Охматівська кампанія. Антимосковська полі-

тика Кримського ханства, в результаті якої козаків сприймали більше, як потенційних союзників у майбутньому польсько-татарському поході проти Росії, ніж як ворогів, дещо суперечила інтересам Речі Посполитої. Ян Казимир хотів за будь-яку ціну розбити Богдана Хмельницького, здійснивши похід коронною армією на Лівобережжя і вирішально переломивши хід війни з Україною, що на той час тривала вже сім років. Олексій Михайлович, зі свого боку, хоч і погоджувався готуватися навесні до українсько-російського походу в Галичину, все ж наприкінці 1654 р. не поспішав видавати накази своїм воєводам іти на з'єднання з козаками. Причиною цього були його побоювання походу кримського хана в російські володіння – насамперед, до Астрахані. Проте таке зволікання призвело до того, що Богдан Хмельницький втратив час і не зміг розгромити коронних гетьманів перед їхнім об'єднанням з татарськими ордами 11 січня 1655 р. Однак битва під Охматовом, що відбулася 29-31 січня 1655 р., до краю виснажила польські війська, більшість із яких мусила вертатися назад в Корону Польську. У результаті невдалої кампанії і того опору, який коронна армія зазнала від українського війська за підтримки московських воєвод, польський король не зміг реалізувати свої плани щодо зміцнення становища Речі Посполитої на міжнародній арені. Це призвело до того катастрофічного становища, в якому Польсько-Литовська держава опинилася після нападу на неї Карла X Ґустава 21 липня 1655 р. і захоплення Олексієм Михайловичем 8 серпня столиці Великого князівства Литовського Вільна.

Примітки:

1. Федорук Я. Міжнародна дипломатія і політика України 1654-1657 / Я. Федорук. – Львів, 1996. – Ч. І: 1654 рік. – С. 154.
2. Грушевський М. Історія України-Руси / М. Грушевський. – К., 1997. – Т. IX. – Ч. II. – С. 1018.
3. Федорук Я. Посольства кримського хана Мегмеда Ґірея IV до Швеції, Данії та Австрії у 1655 р. / Я. Федорук // Український історичний журнал (далі – УІЖ). – К., 2010. – № 5. – С. 36-49.
4. Theatrum Europeum / Beschr. von Johann Georgius Schlederus. – Frankfurt am Main, 1685. – Th. VII. – S. 620.
5. Kubala L. Wojna Moskiewska r. 1654-1655 / L. Kubala. – Warszawa, 1919. – S. 193; Смолій В.А. Богдан Хмельницький: Соціально-політичний портрет / В.А. Смолій, В.С. Степанков. – К., 1993. – С. 402.
6. Заборовский Л.В. Великое княжество Литовское и Россия во времена польского Потопа: (1655-1656 г.г.): Документы, исследование / Л.В. Заборовский. – М., 1994. – С. 157.
7. Смирнов В.Д. Крымское ханство под верховенством Оттоманской Порты до начала XVIII века / В.Д. Смирнов. – СПб., 1887. – С. 565.
8. Лист Мегмед Ґірея до Олексія Михайловича від 16 жовтня 1654 р. див.: Фаизов С.Ф. Послание хана Мухаммед-Гирея царю Алексею Михайловичу о своем восшествии на крымский престол в контексте русско-крымских отношений 1654 г.: (Перевод и комментарии) / С.Ф. Фаизов // Русская и украинская дипломатия в Евразии: 50-е годы XVII века. – М., 2000. – С. 183-189; його ж. Письма ханов Ислам-Гирея III и Мухаммед-Гирея IV к царю Алексею Михайловичу и королю Яну Казимиру 1654-1658. Крымско-татарская дипломатия в политическом контексте поспереяславского времени. – М., 2003. – Док. 2. – С. 86-98.

9. Фаизов С.Ф. Письма ханов Ислам-Гирея III и Мухаммед-Гирея IV к царю Алексею Михайловичу и королю Яну Казимиру 1654-1658... – Док. 3. – С. 104-105; Документы об освободительной войне украинского народа 1648-1654 гг. – К., 1965. – С. 768-771.
10. Документи Богдана Хмельницького (далі – ДБХ). – Док. 295, 296 (листи до Василя Шереметьєва, 8 (18) і 11 (21) грудня 1654 р.).
11. Про це див.: Там само. – Док. 289.
12. Грушевський М. Історія України-Руси / М. Грушевський. – Т. IX. – Ч. II. – С. 1031.
13. Преображенская П.С. Из истории русско-калмыцких отношений в 50-60-х годах XVII века / П.С. Преображенская // Записки Калмыцкого научно-исследовательского института языка, литературы и истории. – Элиста, 1960. – Вып. 1. – С. 61-62, 64; Заборовский Л.В. Россия, Речь Посполитая и Швеция в середине XVII века / Л.В. Заборовский. – М., 1981. – С. 107, прим. 2.
14. Преображенская П.С. Из истории русско-калмыцких отношений в 50-60-х годах XVII века... – С. 65; Санин Г.А. Отношения России и Украины с Крымским ханством в середине XVII века / Г.А. Санин. – М., 1987. – С. 124-125.
15. ДБХ. – Док. 303 (лист до Федора Волконського, 27 березня (6 квітня) 1655 р.).
16. Преображенская П.С. Из истории русско-калмыцких отношений в 50-60-х годах XVII века. – С. 65; Беликов Т.И. Калмыки в борьбе за независимость нашей Родины: (XVII – начало XIX вв.) / Т.И. Беликов. – [Элиста,] 1965. – С. 17.
17. ДБХ. – Док. 289 (лист до царя, 10 (20) листопада 1654 р.); Грушевський М. Історія України-Руси. – Т. IX. – Ч. II. – С. 1021.
18. ДБХ. – Док. 286 (лист до царя, 24 жовтня (3 листопада) 1654 р.); Національна бібліотека України ім. В. Вернадського. Інститут рукопису (далі – НБУВ). – № II, 15557–15561. – Арк. 110 (свідчення Радула Ластовецького в Москві, 3 грудня 1654 р.). Ширше про це див.: Kubala L. Wojna Moskiewska r. 1654-1655. – S. 190-192; Грушевський М. Історія України-Руси. – Т. IX. – Ч. II. – С. 1014.
19. НБУВ. – № II, 15557–15561. – Арк. 110; № II, 15564–15570. – Арк. 32 (відписка А. Бутурліна за грудень 1654 р.); Російський державний архів давніх актів. – Ф. 210: Стовпці Сівського столу. – Од. зб. 158. – Арк. 408 (розповідь полоненого у грудні капітана).
20. ДБХ. – Док. 292, 294 (лист до Федора Бутурліна, 6 (16) і 7 (17) грудня 1654 р.); Крип'якевич І. Богдан Хмельницький. – 2-ге вид / І. Крип'якевич. – Львів, 1990. – С. 312.
21. ДБХ. – Док. 284.
22. Грушевський М. Історія України-Руси. – Т. IX. – Ч. II. – С. 1016, 1055-1056.
23. Національна бібліотека у Варшаві (далі – НБВ), від. мікроф. – № 37233 (з бібл. ПАН у Курніку). – Арк. 507зв. (лист С. Потоцького, 12 січня 1655 р.); Смолій В., Степанков В. Богдан Хмельницький... – С. 402-403.
24. Заборовский Л.В. Россия, Речь Посполитая и Швеция в середине XVII века. – С. 95-96.
25. Жерела до історії України-Руси (далі – Жерела) / упор. М. Кордуба. – Львів, 1911. – Т. XII. – Док. 415. – С. 338.
26. Там само. – Док. 413. – С. 337 (реляція з Варшави від 2 січня 1655 р.). Про це докладніше див.: Федорук Я. Віленський договір 1656 року: Східноєвропейська криза і Україна у середині XVII століття / Я. Федорук. – К., 2011. – С. 62.
27. Грушевський М. Історія України-Руси. – Т. IX. – Ч. II. – С. 1020.
28. Заборовский Л.В. Великое княжество Литовское и Россия во времена польского Потопа... – С. 136; Заборовский Л.В. Последний шанс уми-

ротворения: переговоры Б.А. Репнина во Львове 1653 г. / Л.В. Заборовский // Русская и украинская дипломатия в Евразии: 50-е годы XVII века. – С. 27-29.
29. Грушевський М. Історія України-Руси. – Т. IX. – Ч. II. – С. 1013.
30. Заборовский Л.В. Россия, Речь Посполитая и Швеция в середине XVII века. – С. 75; Федорук Я. Віленський договір 1656 року... – С. 72.
31. НБУВ. – № II, 15557-15561. – Арк. 22; Грушевський М. Історія України-Руси. – Т. IX. – Ч. II. – С. 1029.
32. ДБХ. – Док. 289 (лист до царя, 10 (20) листопада 1654 р.), 294 (до Федора Бутурліна, 7 (17) грудня 1654 р.). Див.: Kubala L. Wojna Moskiewska r. 1654-1655. – S. 189.
33. ДБХ. – Док. 296.
34. Там само. – Док. 290 (лист до царя, 21 листопада (1 грудня) 1654 р.).
35. Санин Г. А. Отношения России и Украины с Крымским ханством... – С. 136.
36. ДБХ. – Док. 298 (лист до царя, 13 (23) січня 1655 р.).
37. Разом з воєводою Василем Шереметьєвим прийшло лише 6000 війська; українська армія налічувала тоді 60000 чоловік. Див.: Крип'якевич І. Богдан Хмельницький. – С. 313.
38. Федорук Я. Віленський договір 1656 року... – С. 61.
39. Заборовский Л.В. Россия, Речь Посполитая и Швеция в середине XVII века. – С. 130-131.
40. Там само. – С. 129-130.
41. Про дискусії у шведській історіографії щодо зовнішньої політики Карла X у цей час див.: Федорук Я. Східноєвропейська політична криза середини XVII ст. в історіографії / Я. Федорук // УІЖ. – К., 2011. – № 3. – С. 189-201.
42. Ченцова В.Г. Источники фонда "Сношения России с Грецией" Российского государственного архива древних актов по истории международных отношений в Восточной и Юго-Восточной Европе в 50-е гг. XVII в. / В.Г. Ченцова // Русская и украинская дипломатия в Евразии: 50-е годы XVII века. – С. 168.
43. Заборовский Л.В. Россия, Речь Посполитая и Швеция в середине XVII века. – С. 78; Семенова Л.Е. Княжества Валахия и Молдавия. Конец XIV – начало XIX в. Очерки внешнеполитической истории / Л.Е. Семенова. – М., 2006. – С. 235.
44. Федорук Я.О. Міжнародна дипломатія і політика України 1654-1657. – С. 135.
45. Theatrum Europaeum. – Bd. VII. – S. 764.
46. ДБХ. – № 290.
47. Грушевський М. Історія України-Руси. – Т. IX. – Ч. II. – С. 1033.
48. Семенова Л.Е. Княжества Валахия и Молдавия. Конец XIV – начало XIX в. – С. 236; ее же. Дунайские княжества в международном контексте в 50-е гг. XVII в. / Л.Е. Семенова // Русская и украинская дипломатия в Евразии: 50-е годы XVII века. – С. 122.
49. НБВ, від. мікроф. – № 37233 (з бібліотеки ПАН У Курніку). – Арк. 460 (С. Потоцький до короля, 4 лютого 1655 р.); БЧ. – Од. зб. 148/IV. – Арк. 57; Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника (далі – ЛННБ). – Ф. 5. – Од. зб. 5769/III. – Арк. 1075 (Тишкевич до канцлера Корицінського, 24 лютого 1655 р.).
50. Ченцова В.Г. Восточная церковь и Россия после Переяславской рады 1654-1658. Документы / В.Г. Ченцова. – М., 2004. – Док. 6. – С. 69.
51. ЛННБ. – Ф. 5. – Од. зб. 189/II. – Арк. 734.
52. Jorga N. Geschichte des Osmanischen Reichs / N. Jorga. – Gotha, 1911. – Bd. IV. – S. 82; Заборовский Л. В. Канун и начало русско-польской войны и позиции государств Юго-Восточной Европы / Л.В. Забо-

ровский // Карпато-Дунайские земли в средние века. – Кишинев, 1975. – С. 256; його ж. Россия, Речь Посполитая и Швеция в середине XVII века. – С. 76; його ж. Великое княжество Литовское и Россия во времена польского Потопа... – С. 165.
53. Хаванова О.В. Трансильвания в период русско-польско-украинского конфликта в 50-е годы XVII в. / О.В. Хаванова // Русская и украинская дипломатия в Евразии: 50-е годы XVII века. – С. 138.
54. Про те, що у першій половині 1655 р. Ракоцій шукав союзу з козаками, див.: Степанков В.С. Богдан Хмельницький і проблеми державності України / В.С. Степанков // УІЖ. – 1991. – № 11. – С. 135.
55. ЛННБ. – Ф. 5. – Од. зб. 189/II. – Арк. 734.
56. Фаизов С.Ф. Письма ханов Ислам-Гирея III и Мухаммед-Гирея IV к царю Алексею Михайловичу и королю Яну Казимиру 1654–1658... – Док. 3. – С. 105.
57. Заборовский Л.В. Великое княжество Литовское и Россия во времена польского Потопа... – С. 139; його ж. Россия, Речь Посполитая и Швеция в середине XVII века. – С. 97.
58. Theatrum Europeum. – Th. VII. – S. 621. Реляція датована 30 грудня 1654 р., однак М. Грушевський вважав це помилкою і поправляв дату на 30 листопада: Грушевський М. Історія України-Руси. – Т. IX. – Ч. II. – С. 1015 (прим. 4).
59. ДБХ. – Док. 294.
60. Опис зустрічі коронної армії з татарами і про цю нараду див.: Kubala L. Wojna Moskiewska r. 1654-1655. – S. 193.
61. Про оборону Умані див., зокрема: Kubala L. Wojna Moskiewska r. 1654-1655. – S. 193; Крип'якевич І. Богдан Хмельницький. – С. 312-313; Мицик Ю., о. Умань козацька і гайдамацька / Ю. Мицик. – К., 2002. – С. 46-48; Смолій В.А., Степанков В.С. Богдан Хмельницький... – С. 404.
62. Федорук Я. Міжнародна дипломатія і політика України 1654-1657... – С. 127-131.
63. Грушевський М. Історія України-Руси. – Т. IX. – Ч. II. – С. 1043, 1047.
64. ДБХ. – Док. 301.
65. Головний архів давніх актів у Варшаві (далі – ГАДА). – Dz. Kozackie. – Sygn. 57.
66. ЛННБ. – Ф. 5. – Од. зб. 5769/III. – Арк. 1103 (лист від 12 квітня 1655 р.).
67. Див. про це: Степанков В.С. Становлення розвідки й контррозвідки та їх роль у боротьбі за незалежність України у середині XVII ст. (1648-1657)\ В.С. Степанков // Сідак В.С., Степанков В.С. З історії української розвідки та контррозвідки: (Нариси). – 2-е вид. – К., 1995. – С. 9–84, 147-167.
68. Мицик Ю., о. Дрижипільська битва 1655 р. на сторінках Віршованої хронічки / Ю. Мицик // Journal of Ukrainian Studies. – Edmonton; Toronto, 2004. – Vol. 29. – № 1/2: Summer-Winter. – P. 315, 318.
69. Думанська І. Латинська епітафія XVII століття / І. Думанська, Я. Федорук // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. – Львів, 1996. – Т. 331. – С. 465.
70. Яковлева Т. Гетьманщина в другій половині 50-х років XVII століття: Причини і початок Руїни / Т. Яковлева. – К., 1998. – С. 172.
71. ЛННБ. – Ф. 5. – Од. зб. 5769/III. – Арк. 1093.
72. НБВ, від. мікроф. – Од. зб. 9321 (Оссол. у Вроцлаві, од. зб. 3564/II). – Арк. 339 зв. Див. також: Грушевський М. Історія України-Руси. – Т. IX. – Ч. II. – С. 1057; Федорук Я. Віленський договір 1656 року... – С. 63.
73. ДБХ. – № 300 (лист до патріарха Никона). Див.: Крип'якевич І. Богдан Хмелдьницький. – С. 314.

В статье исследуются политические планы правителей, которые были задействованы в Охматовской кампании. Польский король Ян Казимир хотел укрепить свою власть в международных отношениях, одержав победу в этой войне. Однако коронная армия и татарские орды не смогли победить украинских казаков и московские войска в битве под Охматовом (29-31 января в 1655 г.). В результате этих событий Речь Посполитая лишилась многих своих влияний в европейской дипломатии.

Ключевые слова: *военная кампания, Охматов, казаки, Хмельницкий, Крымское ханство, Московское государство, польский король, Молдавия, Семигородске княжество.*

Отримано: 20.09.2011

УДК 94(438)"16"

Володимир Газін
(Кам'янець-Подільський)

ЯН ЛЕЩИНСЬКИЙ І ЙОГО КОНЦЕПЦІЯ ВИРІШЕННЯ «УКРАЇНСЬКОГО ПИТАННЯ» В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 50-Х РР. XVII СТ.

У статті здійснено аналіз ідей відомого політичного діяча Речі Посполитої познанського воєводи Яна Лещинського, спрямованих на встановлення миру з Військом Запорозьким. Звертається увага на їх вплив в процесі становлення курсу Варшави на компроміс з Чигирином, який в кінцевому результаті привів до укладення Гадяцької угоди 1658 р.

Ключові слова: *Ян Лещинський, «українське питання», Річ Посполита, Військо Запорозьке, козаки, шляхта*

Події Української національної революції середини XVII ст., викликані низкою причин політичного, національно-релігійного та соціально-економічного характеру й спрямовані на створення та утвердження незалежної держави, вкрай загострили українсько-польські стосунки. Уже з самого початку національно-визвольної боротьби українського народу між поляками та українцями виникає взаємна ворожнеча та ненависть. Часто боротьба велася фактично на винищення супротивника. За таких умов українсько-польське протистояння набувало вкрай гострого та безкомпромісного характеру, що формували ті завдання, які ставилися відповідно українською та польською політичними елітами. Якщо перші вважали своїм головним завданням очищення всіх етнічних українських земель від польської шляхти й утвердження на них незалежної держави, то поляки прагнули будь-що утримати Україну під своєю владою. Останні розглядали події в Україні як такий собі «хлопський бунт», який слід придушити всіма можливими засобами й повернути суспільно-політичне життя до стану часів «золотого спокою».

Переважна більшість польської магнатерії та шляхти, особливо та частина, яка в результаті української революції втрати-

© Володимир Газін, 2011